

Wiesław Długokęcki

Delta rzeki Pasłęki i port zewnętrzny Braniewa w średniowieczu

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 641-650

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesław Długokęcki

Delta rzeki Pasłęki i port zewnętrzny Braniewa w średniowieczu

Średniowieczne porty położone były z reguły nie przy ujściach rzek do akwenów morskich, ale kilka—kilkanaście kilometrów w głąb łądu. Dawało to zabezpieczenie przed sztormami lub nagłymi atakami nieprzyjaciela. Tego typu porty nazywa się portami wewnętrznymi. Przy ujściach rzek znajdowały się natomiast porty zewnętrzne (awanporty) dla większych jednostek, które nie mogły wpływać w górę rzeki. Komunikacja towarowa między oboma portami odbywała się za pomocą mniejszych statków — lichtug (burdyn)¹. Powyższe uwagi odnieść można także do większych portów pruskich położonych nad Zalewem Wiślanym — Elbląga, Królewca i Braniewa, przy czym dysponowały one jeszcze jednym portem zewnętrznym — Balgą, tzn. cieśniną łączącą Zalew Wiślany z otwartym morzem. W XIV—XVI w. znajdowała się ona około 10 km na zachód od Cieśniny Piławskiej. Pozostawała ona najpierw pod nadzorem Elbląga, a po 1422 r. Królewca².

Na temat wewnętrznego portu w Braniewie wiadomo niewiele. W zarządzeniu rady miejskiej z 1406 r. wymieniono cztery miejsca, w których powinno się wyładowywać towar ze statku po zapłaceniu palowego: 1. Brücke, 2. Dornbusch, 3. Rotes Wasser, 4. Bollwerk³. „Brücke” (= pomost) to nabrzeże nad rzeką Pasłęką na północ od miasta z kwartałem spichlerzy. W źródłach i literaturze występuje też określenie „Ladungsbrücke” i „Salzbrücke”⁴.

1 Zob. zbiór artykułów *See — und Flusshäfen vom Hochmittelalter bis zur Industrialisierung*, hg. v. H. Stob, Köln—Wien 1986, a szczególnie: H. Stob, *Über Wachstumvorgänge und Häfenbau bei hansischen See — und Flusshäfen im Mittelalter*; tenże, *Über Hafengestalt und Hafenbetrieb in der Hansischen Wirtschaft*, *Hansische Geschichtsblätter*, 1988, 106, s. 19 i n.; K. Fritze, *Die Häfen von Wismar, Rostock, Stralsund*, *Stralsunder Jahrbuch*, 1982, 13/14, s. 16 i n.; H. Samsonowicz, *Porty bałtyckie w XV w. ich wielkość i znaczenie*, w: *Opuscula minora in memoriam Josepha Spors*, Słupsk 1993.

2 Z nowszych prac na temat portów zob. F. Gause, *Königsberg als Hafen — und Handelsstadt*, w: *Studien zur Geschichte des Preussenlandes*, hg. v. E. Bahr, Marburg 1963; S. Farnaçon, *Braunsberger Segelschiffe und ihre Geschichte*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* (dalej: ZGAE), 1987, Beiheft 7; J. Włodarski, *Małe porty Zalewu Wiślanego w XIV—XVI wieku (na przykładzie Braniewa i Fromborka)*, w: *Spółczesność i polityka do XVII wieku. Księga pamiątkowa ku czci Profesora doktora Wacława Odyńca [...]*, Olsztyn 1994, s. 105 i n.; W. Długokęcki, *Port średniowiecznego Elbląga*, w: *Morskie tradycje Elbląga. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Elbląg 1996, s. 19 i n. W sprawie lokalizacji Balgi i jej utrzymywaniu dla potrzeb żeglugi zob. W. Długokęcki, *Mierzeja Wiślana od XIII do połowy XV wieku (1454 r.)*, Gdańsk 1996, ss. 139—149, 155—166.

3 *Codex diplomaticus Warmiensis*, III, hg. v. C.P. Woelky, Braunsberg—Leipzig 1874 (dalej: CDW).

4 A. Lutterberg, *Zur Baugeschichte der Altstadt Braunsberg*, ZGAE, 1916, 19, s. 615; M. Biskup, *Rozwój przestrzenny Braniewa*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1959, 1, s. 15; S. Farnaçon, op. cit., s. 48, 146.

Miejsce zwane Dornbusch pozostawało dotychczas niezidentyfikowane. W opisie granic posiadłości ziemskich Braniewa z 1284 r. podano, że po drugiej stronie Pasłęki (tj. na prawym brzegu) granica biegnie od ciernistego krzewu (*dumus vel rubus spinarum*) do drogi wiodącej do wsi Rusy⁵. Ów kolczasty (ciernisty) krzew (jeżyna?) jest najpewniej identyczny z Dornbusch. W związku z tym to miejsce wyładunku możemy zlokalizować w okolicy dzisiejszego placu Józefa Piłsudskiego (niem. Fischmarkt), tj. w miejscu, gdzie w średniowieczu i okresie nowożytnym znajdowała się braniewska łasztownia (Lastadie)⁶.

Rotes Wasser, Rotwasser (*aqua ruffa*) to dziś Czerwony Rów. Pierwotnie uchodził on do Pasłęki ok. 100 m na zachód od kościoła św. Krzyża. W tym miejscu miało zostać założone pierwsze miasto Braniewo. Jeszcze w XX w. używano tego miejsca do załadunku bądź spławiania drewna. W średniowieczu mogły znajdować się tu nawet jakieś urządzenia portowe (pomost, wzmocniony brzeg). W połowie XVII w. wzmiankowany był w tym miejscu spichlerz biskupi. Niewykluczone, że tak było też kilkaset lat wcześniej⁷.

Ostatnie miejsce wyładunku — bulwark (*bolwerk*) — S. Farnaçon uważa słusznie za pomost przy karczmie zwanej Pfahlbude przed głównym ujściem rzeki Pasłęki do Zalewu Wiślanego, a więc za port zewnętrzny. Wniosek taki wynika z analizy reprodukowanego w jego pracy planu ujścia Pasłęki z około 1620 r., gdzie wzdłuż prawego brzegu rzeki zaznaczono drewniane umocnienia określone jako „*das alte Bollwerck*”⁸.

Zarządzenie w sprawie poboru palowego z 1406 r. nie jest jednak jedyną informacją o bulwarku przy ujściu Pasłęki. W 1381 r. rada Braniewa zawarła umowę z majstrem budowlanym nazwiskiem „*Wekelitzche*”. Jeden z jej punktów brzmiał: „*wen er arbeitet czu dem bolwergke, so sal man im kost geben*”⁹. Można domniemywać, że chodziło o pracę cykliczną, wykonywaną już od pewnego czasu. Wśród postulatów przedłożonych królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi przez Stare Miasto Braniewo w 1457 r. czytamy m.in.: „*Item optamus liberam potestatem lignandi pro structuris roborum loco aggerum in litore maris annuatim construendorum et lapides ibidem et virgula sive rubusta de litore pro conservacione profunditatis navium transeuntium, que structura non solum nobis, sed toti terre prodest*”¹⁰. V. Röhrich sądził, że chodziło tu o dwa urządzenia: konstrukcję drewnianą z pali (das Pfahlwerk) przy ujściu rzeki do Zalewu Wiślanego, do budowy której braniewianie prosili o możliwość bezpłatnego pozyskiwania drewna oraz przed nią położone molo (die Mole), które wznoszono z kamieni i krzaków¹¹. Wyjaśnienie to nie wydaje się słuszne, ponieważ brak zupełnie

5 CDW, I, hg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, nr 56, Mainz 1860; S. Farnaçon, op. cit., s. 16. Zob. też S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, s. 19.

6 A. Lutterberg, op. cit., s. 717; M. Biskup, op. cit., s. 14; S. Farnaçon, op. cit., s. 149. Pierwszą wzmiankę o łasztowni Starego Miasta Braniewa można przesunąć z 1452 na 1436 r. — Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300 D, 64, 6.

7 G. Lühr, *Die Geschichte der Kreuzkirche bei Braunsberg*, ZGAE, 1928, 23, ss. 245—247, 268—269; F. Bucholz, *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte*, Braunsberg 1934, s. 4; M. Biskup, op. cit., ss. 3—5.

8 S. Farnaçon, op. cit., s. 16, 195—196 i Abb. 3.

9 CDW, II, hg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Mainz 1864, nr 378, s. 393.

10 *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hg. v. M. Toeppen, IV, Leipzig 1884, nr 382, s. 593 (dalej: ASP).

11 V. Röhrich, *Ermland im drei zehnjährigen Städtekrige*, ZGAE, 1897, 11, s. 375.

informacji potwierdzających istnienie mola. Przeciwstawienie konstrukcji (budowli) drewnianej (*structura roborum*) konstrukcji w formie wału (*structura aggerum*) przez użycie przysłowka „*loco*” (w miejsce, zamiast) było prawdopodobnie wynikiem pomyłki. Chodziło raczej o konstrukcję drewnianą czyli (*sive*) bulwark (*structura aggerum*), umacniający prawy brzeg rzeki i będący zarazem nabrzeżem wyladunkowym i załadunkowym.

Od razu nasuwa się jednak pytanie, czy hydrografia delty Pasłęki zawsze wyglądała tak samo od założenia Braniewa, czy też jej dzisiejszy stan jest wynikiem zmian przeprowadzonych przez człowieka w celu stworzenia korzystniejszych warunków dla żeglugi.

Rekonstrukcję ramion ujściowych Pasłęki w XIII w., przede wszystkim w oparciu o mapę geodezyjną z 1936 r., przedstawił S. Farnaçon¹². Najbardziej na wschód wysuniętym ramieniem ujściowym była Runa. Następnym ramieniem była „*Ry*”, wpływająca do Zalewu Wiślanego na wschód od wsi Stara Pasłęka. Natomiast na zachód od tejże wsi rzeka dzieliła się na dwa ramiona: południowe, zwane „*Tromp*” (Trumpa) i północne, które uchodziło do Zalewu Wiślanego dwiema odnogami. Ujście na zachód od wsi Stara Pasłęka nazywało się „*Drusen*”. Etymologia tej nazwy (od pruskiego słowa „*drusas*” — mocny)¹³ wskazywałaby zdaniem tegoż badacza, że tutaj prąd Pasłęki był tak silny, że uniemożliwiał wpływanie statków. Najprawdopodobniej Prusowie używali do żeglugi Trumpy.

Ukształtowanie delty Pasłęki było dla żeglugi mało sprzyjające. Ramiona ujściowe tworzyły bowiem liczne pętle. Zdaniem S. Farnaçona ok. 1290 r. z inicjatywy Braniewa doszło do regulacji rzeki poprzez likwidację pętli na wysokości wsi Stara Pasłęka oraz przedłużenie koryta w kierunku południowo-zachodnim, aż do Zalewu Wiślanego. Stało się ono głównym torem wodnym Pasłęki. Najprawdopodobniej czas powstania przekopu określił autor na podstawie przeswiadczenia, że tzw. Pfahlbude (dziś Ujście) powstała ok. 1300 r. Jej nazwy nie należy jego zdaniem tłumaczyć jako „*buda na palach*”, ale pomieszczenie, w którym pobierano opłatę palową (Pfahlgeld)¹⁴.

Wcześniej również G. Mielcarczyk wyjaśniał przyczyny regulacji Pasłęki trudnościami w żegludze. Właściwe ujście, zwane „*Fläk*” (Fläche), było bardzo zapiaszczone, co często uniemożliwiałało wejście doń statków. Dlatego już w średniowieczu zbudowano kanał (tzw. „*Graben*”), który był odcięty od głównego koryta przez śluzę. Na powstałej w ten sposób wyspie leżała Pfahlbude¹⁵.

Rzeka Runa wzmiankowana była kilkakrotnie w średniowiecznych opisach granic dominium biskupów warmińskich. Według oświadczenia biskupa Anzelma z 1251 r. jego północna granica biegła wzdłuż Zalewu Wiślanego do ujścia

12 S. Farnaçon, op. cit., ss. 13–15 i Abb. 1.

13 Niektórzy badacze uważają tę nazwę za tzw. staroeuropejską; zob. J. Powierski, *Dzieje ziemi pasłęckiej do schyłku XIII w.*, w: *Pasłęk. Z dziejów miasta i okolic 1297–1997*, pod red. J. Włodarskiego, Olsztyn 1998, s. 80.

14 S. Farnaçon, op. cit., s. 15, przyp. 14. Pierwsza informacja o pobieraniu opłaty palowej (palowego) pochodzi z 1341 r., ale nie ulega wątpliwości, że pobierano ją już wcześniej; zob. W. Długokęcki, *Mierzeja Wiślana*, ss. 157–158.

15 G. Mielcarczyk, *Die Fischerei in den Dörfern der Passergemündung*, ZGAE, 30, 1966, s. 679.

Runy, a następnie „*ascendendo usque ad initium Rune*”¹⁶. Niestety to „*initium*” (początek) nie zostało bliżej określone. Biskup od razu odstąpił Zakonowi połowę należących do niego łąk między Runą a Pasłęką, a wkrótce przekazał mu resztę¹⁷. Z kolei w delimitacji z 1374 r. granica biegła od ujścia Runy „*do rowu, który się zaczyna nad starą drogą, którą się idzie do Rus*”. Łąki położone między Runą, Zalewem Wiślanym, Pasłęką i wspomnianą drogą miały należeć do Zakonu¹⁸. Ten stan potwierdza opis granic posiadłości ziemskich Braniewa zawarty w jego przywileju lokacyjnym (1284). Na prawym (wschodnim) brzegu Pasłęki zaczynała się ona przy ciernistych krzewach i biegła (wzdłuż brzegu rzeki) do drogi prowadzącej do Rus, która tworzyła rozgraniczenie między polami mieszczan a łąkami należącymi do Krzyżaków¹⁹.

Wspomniany w 1374 r. rów był z pewnością kanałem melioracyjnym, wykopany przez Zakon w celu osuszenia bagnistej delty Pasłęki i wykorzystania jej jako łąk. Wzdłuż tegoż brzegu rzeki, między miastem a drogą do Rus, ciągnie się wał ziemny. Najprawdopodobniej doszło wówczas do odcięcia Runy i „*Ry*” od głównego koryta Pasłęki, co musiało spowodować wzmocnienie nurtu wody w korycie głównym. Czas usypania tego wału nie jest jednak dokładnie znany²⁰.

Na terytorium Zakonu, między Runą a Pasłęką, powstała wieś rybacka i karczma. W 1394 r. komtur bałgijski Konrad von Kyburg wznowił przywilej Winricha von Kniprode dla karczmy w (Starej) Pasłęce. Karczmarz Ludigke Groll otrzymał ją na prawie chełmińskim z 9 morgami łąki koło rzeki Pasłęki, prawem do korzystania z drzewa i pastwiska wspólnie z mieszkańcami. Winrich von Kniprode jako komtur bałgijski jest poświadczony tylko w kwietniu i czerwcu 1342 r. Najprawdopodobniej w tym też roku wystawił wspomniany przywilej²¹.

Dokument dla karczmy Pfahlbude znany jest z wznowienia przez biskupa Henryka III Sorboma (1371—1401) dla mieszczanina braniewskiego Goswina przywileju biskupa Eberharda (1300—1326) z 1325 r.²² Wynika z niego, że biskup nadał dziedziczenie niejakiemu Echardowi „*thabernam unam prope Seriam et mare recens sitam*”, dom i ogród, „*quem tenuit quondam Crisanus polonus*” oraz jedną morgę ziemi. Ponadto, pod pewnymi warunkami, otrzymał prawo połowu ryb w Pasłęce na swój użytek i hodowli bydła oraz prawo sprzedaży produktów spożywczych. Obiecano mu też, że „*ibidem in partibus inferioribus*” nie powstanie żadna inna karczma.

Nazwa własna karczmy (Pfahlbude) nie pojawia się w dokumencie. Nie ma też wzmianki, że miano pobierać w niej opłatę palową. Zwraca natomiast uwagę,

16 CDW, I, nr 26.

17 J. M. Saage, *Die Grenzen des ermländischen Bisthumssprengel seit dem 13 Jahrhundert*, ZGAE, 1860, 1, ss. 50—51.

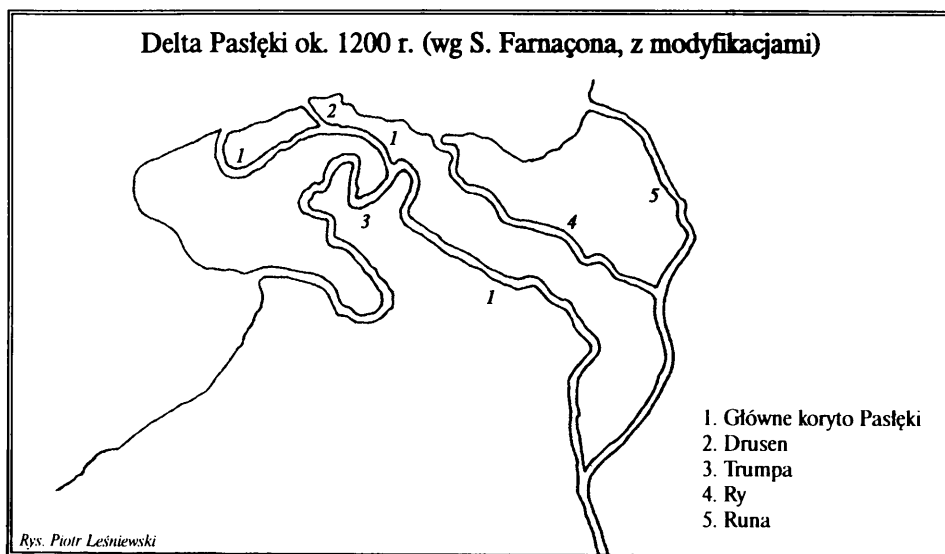
18 CDW, II, nr 497.

19 Ibidem, I, nr 56. S. Achremczyk, A. Szorc, op. cit., ss. 19—21.

20 Por. A. Poschmann, *Die Siedlungen in den Kreisen Braunsberg und Heilsberg*, Braunsberg Ostpr. 1910, ss. 11—12.

21 *Preussisches Urkundenbuch*, III, 2, hg. v. H. Koeppen, Marburg 1958, nr 500; A. Rogge, *Das Amt Balga. Beiträge zur Geschichte des Heiligenbeiler Kreises*, Altpreussische Monatsschrift, 1869, 6, nr 38, ss. 480—481.

22 CDW, I, nr 222.

że karczmarzowi nadano „*liberam facultatem ligna — pro edificiis ibidem in palude*”. Zatem karczma położona była w bagnie. W takich sytuacjach wskazane było wzmocnienie palami podłoża przeznaczonego pod zabudowę. Liczbę bydła, którą karczmarz mógł posiadać, ograniczono do ośmiu sztuk, pozwalając je paść na okolicznych łąkach, jednakże z wyłączeniem miejsc, gdzie mogłoby uczynić szkody. Z pewnością chodziło o ochronę terenów, które pozbawione traw i rozdeptane mogłyby zostać rozmyte przez wody Pasłęki lub Zalewu Wiślanego. Te przesłanki wskazywałyby zatem, że nazwa karczmy mogła być również pochodną jej konstrukcji, jak też wynikać z pełnionej przez nią funkcji komory palowej.

Jest bardzo prawdopodobne, że wspomniany „*Crisanus Polonus*” był poprzednim karczmarzem, co byłoby uzasadnieniem dla przesunięcia czasu założenia karczmy na przełom XIII—XIV w.²³ Skoro nie jesteśmy pewni, że karczma już wtedy pełniła także funkcję komory palowej, nie możemy także z całkowitą pewnością datować regulacji Pasłęki na koniec XIII w.

Sądzi się, że z chwilą przejścia karczmy w 1379 r. przez wspomnianego Goswina pozostała ona na stałe w rękach braniewskich mieszczan i miasta²⁴. Wydaje się, że mieszczanie z tego miasta posiadali ją już wcześniej. W 1364 r. jednym z obywateli braniewskich płacących podatek (1,5 grzywny) na wyprawę Zakonu przeciw Litwie był „*Ludico ante lacus*”, tj. przed Zalewem Wiślanym²⁵. W 1426 r. została zawarta ugoda między Tymonem („*Tymme*”) a Mikołajem Füs, karczmarzem „przed Zalewem” („*vor dem Hab*”) z powodu dwóch wysp („*werdir*”), w taki sposób, że Tymon da Mikołajowi 5 „dobrych” grzywnien,

23 Ibidem.

24 V. Röhrich, *Geschichte des Fürstbistums Ermland*, Braunsberg 1925, s. 48.

25 CDW, II, nr 378, s. 391.

a rada miejska da Tymonowi 2 „dobre” grzywny „*czu hulffe — vor den grabe*”, który przechodzi przez jego łąki²⁶. Niestety, nie potrafimy odnieść tych danych do sytuacji w terenie. Jest jednak wątpliwe, aby Mikołaj Füs był karczmarzem w Nowej Pasłęce (jak chcą wydawcy kodeksu warmińskiego), a nie w Pfahlbude, skoro zgodnie z przywilejem nie mogła tutaj powstać żadna inna karczma. W 1422 i 1436 r. wzmiankowani byli dwaj inni ludzie mieszkający „*vor dem Habe*”²⁷, których można uważać za jednych z pierwszych mieszkańców Nowej Pasłęki.

Dla przedstawienia zmian w delcie Pasłęki w średniowieczu zasadnicze znaczenie ma niedatowany tekst uzgodnień warmińsko-krzyżackich w kwestii jej regulacji²⁸. Doszło do nich w czasie spotkania „*przed Pasłęką, gdzie mieszkają rybacy*”, tzn. koło wsi Stara Pasłęka. Stronę zakonną reprezentował komtur bałgijski Helfart, tzn. Helfrich von Drahe, sprawujący ten urząd od 9 marca 1419 do 24 lutego 1424²⁹. Natomiast stronę warmińską reprezentował Arnold Huxer, kanonik fromborski, oraz urzędnicy niewymienionego z imienia biskupa. A. Huxer został kanonikiem warmińskim w 1406 r. W 1414 r. był wzmiankowany jako administrator komornictwa olsztyńskiego, a w 1417 r. jako prepozyt. To wyniesienie zawdzięczał biskupowi Janowi III Abezier (1415—1424), któremu wyświadczył liczne przysługi w czasie starań o biskupstwo. Jednakże w 1418 r. stanowisko to piastował ktoś inny, a Huxer do jesieni 1422 r. nie pojawił się w źródłach. Ponownie wspomniany został 11 listopada 1422 r. jako kanonik fromborski. W 1426 r. został administratorem komornictwa olsztyńskiego a w 1433 r. kustoszem. Zmarł w 1446 r. Kilkuletni brak wzmianek nie świadczy jednak, że mamy do czynienia z inną osobą, ponieważ w dokumentach występuje on zawsze przed Janem Rex i Hermanem de Mundo, którzy zostali kanonikami w 1409 r.³⁰ W związku z tym czas spotkania można określić bardzo ogólnie na lata 1419—1424. Najprawdopodobniej doszło do niego późną wiosną, latem bądź wczesną jesienią 1423 r., tzn. po ponownym pojawieniu się Huxera w źródłach a przed ustąpieniem z urzędu komtura bałgijskiego Helfricha von Drahe (24 lutego 1424)³¹.

Treść ugody została spisana po upływie pewnego czasu od spotkania, ponieważ jest w nim mowa o wykonaniu prac regulacyjnych przez biskupstwo, a nie przez Zakon. Kończy się on wezwaniem Zakonu do dotrzymania warunków. Stąd nie ulega wątpliwości, że tekst porozumienia został sporządzony na Warmii. Jednoznacznie świadczy o tym treść ugody oraz jej adres. Z listu biskupa Franciszka Kuhschmalza z 18 kwietnia 1425 r. do wielkiego mistrza (Pawła Russdorfa) wynika, że Russdorf poinformował go wcześniej o zamiarze

26 Ibidem, IV, hg. v. V. Röhrich, F. Liedtke, H. Schmauch, Braunsberg 1935, nr 146.

27 Ibidem, nr 3, 453.

28 Publikujemy go w aneksie.

29 P.G. Thielen, *Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornehmlich im 15. Jahrhundert*, Köln—Graz 1965, s. 130.

30 Zob. *Das Anniversarienbuch der Vikarien vom Jahre 1441*, hg. v. C.P. Woelky, w: *Scriptores rerum Warmiensium*, Braunsberg 1866, s. 229, przyp. 69; *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, Olsztyn 1996, ss. 98—99.

31 Dodajmy, że dnia 11 II 1424 r. zmarł protektor A. Huxera biskup Jan III Abezier — H. Schmauch, *Johannes Abezier*, w: *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, hg. v. Ch. Krollmann, Marburg/Lahn 1974, s. 304.

wysłania w Zielone Świątki (27 maja) swoich delegatów, aby „*czu beseen die schelunge bey der Passerie*”. Natomiast biskup zamierzał osobiście przybyć nad Pasłękę³². Można chyba przyjąć, że przedmiotem sporu było niewywiązanie się Zakonu z uzgodnień poczynionych między komturem bałgijskim a kanonikiem Huxerem. Nie wiadomo jednak, czy ostatecznie doszło do spotkania obu stron i jaki był jego wynik.

Dokument ugody składa się z dwóch części. W pierwszej omówiono wyniki spotkania komtura Bałgi Helfricha von Drahe z kanonikiem A. Huxerem. Powodem spotkania była obawa komtura, że nacisk wód Pasłęki spowoduje jej przelom do Zalewu Wiślanego na wschód od krzyżackiej wsi Stara Pasłęka. Wtedy znalazłaby się ona na terytorium biskupstwa. W związku z tym komtur żądał, aby bieg rzeki wyprostować przez przebicie nowego koryta na terytorium Warmii. W odpowiedzi delegacja warmińska prosiła o zapewnienie, że w razie naporu rzeki na jej terytorium Zakon zgodzi się na wyprostowanie jej koryta na swoim obszarze. Ponadto uzgodniono, że w tej konkretnej sytuacji należy też przebić pewne miejsce na terytorium komturstwa o szerokości 2 prętów (ok. 9 m). Kościół warmiński przepuścił wody rzeki przez dobrą łąkę, gdy tymczasem Zakon nie wywiązał się z ugody. W związku z tym woda wdziera się na stronę warmińską i może spowodować duże szkody, jeśli nie podejmie się odpowiednich działań.

Nie jesteśmy w stanie dokładnie zlokalizować miejsc, które zamierzano skrócić, poza stwierdzeniem, że musiało chodzić o odcinek rzeki przed Starą Pasłęką. Na mapie z XVIII w. przedstawiającej deltę rzeki na terytorium Prus, między rowem granicznym a wsią zaznaczono trzy przerwania („*ausriße*”), „*stede, wo hauser haben gestanden*”, a linią przerywaną „*so weit ist das land gewesen*”³³. Ten pas ziemi został najprawdopodobniej rozmyty przez wezbrane wody rzeki. Zapewne obawa przed tym samym procesem kierowała kilkaset lat wcześniej komturem bałgijskim, gdy żądał od delegacji biskupa warmińskiego zmiany biegu koryta Pasłęki. Niewykluczone, że chodziło o miejsce, które S. Farnaçon uznał za przekopane ok. 1290 r.

Druga część dokumentu przynosi informacje o wcześniejszych zmianach w jej delcie. „*In vorcziten*” ujście Pasłęki do Zalewu Wiślanego znajdowało się tuż przy karczmie po stronie Zakonu. Ponieważ tor wodny („*das tyf*”) stale się przemieszczał podczas północnych wiatrów wiejących z Bałgi, Zakon zgodził się, aby wykopano nowe koryto rzeki całkowicie na terytorium biskupstwa. Obszar między starym a nowym korytem miał należeć do Warmii. Był on wykorzystywany przez tutejszych rybaków jako miejsce postoju i pastwisko. Teraz („*nu*”), tzn. w latach dwudziestych XV w., stare koryto ujściowe wyschło i poddani Zakonu starali się usunąć z tego terenu poddanych biskupstwa. Mimo to zgodzono się, aby karczmarz z krzyżackiej Starej Pasłęki mógł korzystać z łąki na terytorium warmińskim, ponieważ jego łąkę zabrała woda.

Jeżeli główne ujście rzeki znajdowało się tuż przy karczmie Zakonu w Starej Pasłęce, to należy je identyfikować ze wspomnianym już ramieniem „*Drusen*”. Na reprodukowanej przez S. Farnaçona mapie z ok. 1620 r. zaznaczono stary

32 CDW, IV, nr 50.

33 Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, H.A. XI, G 10. 829.

bieg Pasłęki („*der alten Passerien Lauff*”). Ujście to było już nieczynne i odcięte od głównego koryta ścianą z pali. Główny nurt rzeki do ujścia koło Pfahlbude oddzielony był od Zalewu Wiślanego cyplem, o którym napisano: „*Diesen Platz zwischen dem Haab und Passarien halt die lang 286 Ruten*” (ok. 1,2 km). Natomiast na mapie z XVIII w. brak już starego koryta³⁴.

Z kolei wspomniany przekop Pasłęki należy utożsamić nie z korytem głównym, ale wspomnianym już kanałem („*Graben*”), który był odnogą koryta głównego, połączoną z nim śluzą. Aczkolwiek brak na ten temat informacji, można przypuszczać, że owa śluza została zbudowana już w średniowieczu i służyła do regulacji stanu wody w obu ramionach ujściowych.

Nie można natomiast precyzyjnie ustalić, kiedy nastąpiło wykopanie kanału. Ze zwrotu „*in vorzeiten*” (in der Vorzeit) należałoby wnosić, że w pierwszej połowie XIV, a nawet w końcu XIII w. Związek czasowy przekopu ze zbudowaniem karczmy „*Pfahlbude*”, który był podstawą datacji przyjętej przez S. Farnaçoną, nie jest, jak starano się wykazać, taki pewny. Karczma ta mogła bowiem zostać wybudowana z myślą o aprowizacji rybaków poławiających na wodach Zalewu Wiślanego.

Przekop Pasłęki spowodował wypłylenie się ramienia Drusen już w pierwszej połowie XV w. Poddani Zakonu zaczęli przenikać na zachód i wykorzystywać tereny użytkowane wcześniej przez rybaków warmińskich. Wynikało to najprawdopodobniej z przekonania, że zanik Drusen spowodował przesunięcie granicy do okolic Pfahlbude, wzdłuż głównego koryta rzeki. Takie rozumowanie było formalnie zgodne z dokumentem biskupa Anzelma z 1254 r., w którym łąki między Pasłęką a Runą przekazano Krzyżakom. Najprawdopodobniej biskupi warmińscy zaakceptowali nowy przebieg granicy. W każdym razie nie słyszymy o sporach na ten temat.

Wykorzystując powstanie stanów pruskich przeciw Zakonowi i poddanie Prus Polsce, Braniewo próbowało uzyskać od króla Kazimierza Jagiellończyka tereny wzdłuż Zalewu Wiślanego od ujścia Pasłęki do ujścia Banówki (niem. Bahnau), obecnie Mamonowki, o długości pół mili (ok. 4 km) wraz ze wsią Stara Pasłęka. Taką prośbę przedstawiło miasto w Toruniu w 1454 r.³⁵ Natomiast w 1457 r. Braniewo ograniczyło swoje postulaty terytorialne do wsi Stara Pasłęka i części łąk przy granicy z patrymonium miejskim³⁶. Jednakże znaczenie miasta było zbyt małe, aby zdołało ono przeforsować swoje postulaty i po 1466 r. granica między Prusami Królewskimi a Krzyżackimi (później Książęcymi) biegła w dalszym ciągu wzdłuż rzeki Pasłęki, a sprawa utrzymania jej koryta stała się przedmiotem długotrwałego sporu między obu stronami³⁷.

34 S. Farnaçon, op. cit., Abb. 3; przyp. 34.

35 ASP, IV, nr 276, s. 418.

36 Ibidem, nr 382 (s. 593).

37 S. Achremczyk, A. Szorc, op. cit., ss. 127—128; S. Hartmann, *Quellen zur Geschichte der Stadt Braunsberg im 16.—18. Jahrhundert*, ZGAE, 1996, 48, ss. 94—95.

Tekst źródłowy

Bez miejsca, [1419—1424]

Uzgodnienia między Helfrichem von Drahe, komturem w Baldze, i Arnoldem Huxerem, kanonikiem kapituły warmińskiej, w sprawie przekopu koryta rzeki Pasłęki poniżej Braniewa na terytorium obu stron. Wcześniejsze przekopanie koryta rzeki na terytorium biskupstwa warmińskiego i jego skutki.

Geheimes Staatarchiv Preussischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Staatsarchiv Königsberg, Ordensbriefarchiv, nr 3629 (stara sygnatura: LXXII 26). Papier 270 x 220. Na złożeniu dziura i przerwanie z prawej strony przez pół karty. Brak śladów pieczęci. Na odwrocie ręką współczesną: Von der materien sal man schriben dem kumpthur czur Balge i nota archiwalna: Von durchstechen der Passerien und verwilligung, so derhalben geschehenn.

Regest: Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Pars I, vol. 1: 1198—1454, bearb. v. E. Joachim, hg. v. W. Hubatsch, Göttingen 1948, nr 3629.

Is ist gescheen, das der herre kompthur vonr Balge, herre Helfahrt¹ mit etlichen herren des ordens von entfelunge irer obirsten von eyne teyle und herre Arndt Huxer², thumherre czur Frawenburg mit den amptmannen des herrn bischofs³ und von syner entfelunge vom andern [teyle^a] czuzampne qwomen vor der Passeria⁴, als die vischer wonen. Also das der herre kompthur wysete schelunge, das die Passeria hatte eren schos of das uber des ordens, das her sich besorgete, das das flys worde brechen hinder erem dorffe umme in das Hab⁵, also das ir dorf were gekomen of der kirchen zythe. Und derselbe herre kompthur begerte, das man of der kirchen zythe lysse eynen ort durchstechen, of das das wasser eynen gericht gank gewonne. Da wart im geentwert, welde mans vorschriben, das in czukomftigen czieten is worde gehalten, ab die Passeria sulchen gedrank worde thun of der kirchen uber, das man mit durchstechen ader mit ander hulfe tete desgelichen als gefach als is notdorft were. Das wart vorliebt von beyden teylen. Dorczu was eyn kleynere ort of das ordens zyte nicht czweyer ruthen breyt. Den sulde man ouch durchstechen, of das yo das wasser eynen gericht gank gewonne. Und wart voryoet. Also lys man of der kirchen teyle eyne gute wese dorchstechen, zunder der ort of des ordens steet noch, das man nicht dorczu thun wolde. Also das das wasser von tage czu tage bricht of der kirchen und mochte thun grossen schaden, qweme man im nicht czu hulfe. Also begert man, das der ort of des ordens ouch werde durchgestechen, of das dy vorlybunge werde gehalten.

^a Łuka

¹ Helfrich von Drahe, komtur w Baldze 9 III 1419—24 II 1424 — P. G. Thielen, *op. cit.*, s. 130.

² Arnold Huxer, kanonik kapituły warmińskiej (od 1406), administrator (1414, 1416—1417, 1426—1431), prepozyt (1417), kustosz (1433—1446) — SRW, I, s. 229, przyp. 69; Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, ss. 98—99.

³ Zapewne jeszcze Jan Abezier, biskup warmiński (1415—11 II 1424) — H. Schmauch, *op. cit.*, s. 304.

⁴ Pasłęka, rzeka uchodząca do Zalewu Wiślanego.

⁵ Zalew Wiślany.

Ouch ist is in vorcziten gescheen, das die Passeria hatte eren gank yn das Hab herte am kretzschme of^b des ordens zyte⁶, also das das tyf⁷ sich allewege vorsatzte, wenn der wynt stunt us der Balge⁸. Also wart derloubt, das die kirche die Passeria grub gantz of erem lande, also das do bleib eyn ruwm czwischen der alden Passeria⁹ und der newen [*Passeria*]¹⁰ of der kirchen, das [s] sie behilt und noch hat in besitzunge. Und allwege ir vischer hat doselbst leighen und der weyde genossen. Nu hat sich die alde Passeria gantz vorsatzt, das man von des ordens zyte trugis fussis dorof kompt. Also wellen die von des ordens teyle der kirchen luthedringen vonr besitzunge. „Und man doch hat^d gegunt umb guter^e beqwemkeit wille etliche cziet, das der kretzschermer of des ordens teyle hat genossen eyner wese of der kirchen teyle, die im das wasser hinabgebrenchen.

Item begeert man, das vorschreiben werde von beyden teylen, als is ist vorliebet und von beyden teylen voryoet, of das is stete und feste so^f als oben ist geschreiben ewiglich gehalden werde.

^b Skreślone das

^c Przedarcie

^d Nadpisane

^f Skreślone werde

⁶ Karczma we wsi Stara Pasłęka.

⁷ Tor wodny przy ujściu rzeki Pasłęki; zob. F. Kluge, *Seemannssprache*, Halle a/S. 1911, s. 783.

⁸ Cieśnina na Mierzei Wiślanej, łącząca Zalew Wiślany z otwartym morzem — W. Długokęcki, *Mierzeja Wiślana...*, s. 8, 133.

⁹ Najprawdopodobniej nieistniejące dziś ujście Pasłęki do Zalewu Wiślanego, zwane Drusen.

¹⁰ Kanał odgałęziający się od głównego koryta koło karczmy Pfahlbude (Ujście).